

Grepl, Miroslav

Souvětí v sémanticky orientovaném popisu syntaxe

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1977-1978, vol. 26-27, iss. A25-26, pp. [7]-29

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100564>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAV GREPL

SOUVĚTÍ V SÉMANTICKY ORIENTOVANÉM POPISU SYNTAXE

1. Jednu z důležitých otázek sémanticky orientovaného syntaktického popisu představuje problematika souvětí a její místo v takto zaměřeném popisu. Tento problém není zcela dořešen ani v českém projektu gramatiky,¹ třebaže tam jisté řešení, nebo lépe řečeno směr a možnosti takového řešení naznačen je; zbývá však mnohé ještě v tomto směru dále domyslet, konkretizovat a zpřesnit. O to se zčásti chceme v tomto příspěvku pokusit. Jde nám tedy o pokus dále „dopovědět“ nebo korigovat to, co je a mohlo přirozeně být v citovaném projektu jen v základních rysech naznačeno; náš příspěvek je proto záměrně orientován ve smyslu tohoto projektu, neboť jsme přesvědčeni, že jeho celková teoretická a metodologická východiska realizaci sémanticky zaměřeného popisu gramatiky vyhovují, že je možno ve smyslu této koncepce gramatiku napsat.

2. V české poválečné syntaxi máme čtyři velmi rozsáhlé syntetické práce o stavbě věty² a jednu zevrubnou monografii o souvětí.³ Mimo to existuje několikrát už vydaná skladba ruštiny na konfrontačním základě.⁴ V těchto pracích je problematika souvětí pojímána různě, a to především podle toho, z jakého základního klasifikačního kritéria (viz § 2.2) jsou tzv. souvětěné typy (zvl. hypotaktické) utříděny.

2.1 Zásadně, vzhledem k postulátům současné syntaktické teorie, je třeba zdůraznit, že tyto práce vznikly a byly napsány v době, kdy nebyla potřeba důsledného sémantického zřetele a přístupu v syntaxi tak akcentována, jako je tomu dnes, kdy převažovalo v podstatě hledisko formálně syntaktické, a tedy také při popisu metodologický přístup, velmi obecně řečeno, od výrazové roviny k rovině významu a funkce, snažící se v zásadě odpovídat na otázku, co který prostředek „vyjadřuje“. Sémantický aspekt se tak do těchto popisů dostával sice také, ale přirozeně ne jako jejich složka systematická nebo do-

¹ Vědecká synchronní mluvnice spisovné češtiny (základní koncepce a problémy) Praha 1974, str. 80. + tabulky; Teoretické základy synchronní mluvnice češtiny (zestručněný výťah práce první od Fr. Daneše a M. Komárka), SaS 36, 1975, zvl. §4.

² Fr. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, str. 871; Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1966, str. 573; Fr. Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1962, str. 259; J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1975, str. 361.

³ K. Svoboda, *Souvětí spisovné češtiny*, Praha 1972, str. 242.

⁴ J. Bauer—R. Mrázek—St. Žaža, *Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II*, Praha 1960, str. 483.

konce jako jejich metodologická základna. Převažuje v nich proto analýza a popis syntaktické stránky větných struktur. Nebylo by však správné tvrdit, že se v nich k sémantice nepřihlíží; je to ovšem sémantika „kategoriální“ povahy a pak sémantika (nebo spíše funkce) „pomocných“ (gramatických) slov ve větě, nikoli tzv. sémantika „propoziční“ a její vztah k struktuře formálně syntaktické. Ale i tato „propoziční“ sémantika je při gramatickém (syntaktickém) popise aplikovatelná podle našeho názoru až na jistém stupni „kategoriálnosti“, tj. na takovém stupni, kdy se nějak (formálně) syntakticky „vyjevuje“, kdy můžeme odhalit její exponenty; pak ovšem musí být v novém gramatickém popisu respektována.

Nelze však v této souvislosti nepřipomenout, že svého času byl např. Fr. Trávníček „obviňován“ z toho, že „sémantizuje“ syntax, když se např. ve větách typu *Petr slyšel štěkat psa* snažil terminologicky rozlišovat „podmět přísudkový“ a „podmět nepřísudkový“⁵ nebo když mluvil o neshodném přívlastku „příslovečném“ (*pytel na mouku*), „předmětovém“ (*lov ryb*) nebo majícím úkon „nepřísudkového podmětu“ (*zpěv ptáků*).⁶

Necháme-li stranou Trávníčkovou terminologii (ostatně ani dnes ještě nemáme v oblasti větné sémantiky terminologii ustálenou a obecně přijatou a sémantický „metajazyk“ se vlastně vytváří často od hoc přímo v samém procesu formulování nových poznatků), musíme zcela objektivně konstatovat, že Trávníček byl v některých svých postřezích a „cítěních“ velmi blízko tzv. „modernímu“ sémantickému chápání syntaxe, a vezmeme-li v úvahu jeho pokus o sémantickou klasifikaci předmětu, kterou dále rozvedl a domyslel Fr. Kopečný (sr. a) předmět stavový — *bít chlapce*, b) obsahový — *vidět chlapce* a látkový — *vyprávět o chlapci*; c) cílový — *vyprávět chlapci*; d) výsledkový — *psát dopis*; e) dotykové a odlukový — *chopit se chlapce*, *zřít se chlapce*; f) zájmový a vztahový — *radit chlapci*; *podobat se chlapci*),⁷ je třeba vážně upozornit na to, že tu jsou „geniální“ Fillmoreovy hloubkové pády (role)⁸ in nuce nejen obsaženy, ale nejednou i výstižněji charakterizovány, a že tu lze místo terminologie Trávníčkovy—Kopečného terminologii Fillmorevu snadno dosadit. A pokud je dnes obecně citovaným skladbám vytýká nedostatek zřetele k sémantice, je třeba vzít v úvahu i to, že všechny byly koncipovány jako učebnice, a tím ve své koncepci, která musela konec konců přihlížet k potřebám školských osnov, determinovány.

2.2 Souvětí je v uvedených pracích rozebíráno a klasifikováno z různých hledisek a podle různých kritérií, a to také ovlivnilo způsob zařazení a jeho místo v celistvém popise syntaktického systému. Vcelku byla však na češtinu uplatněna všechna tři možná klasifikační kritéria.

2.21 V. Šmilauer, jehož skladebný popis je budován na důsledné koncepci a metodologické základně syntaktických vztahů, uplatnil při klasifikaci souvětí jako základní kritérium funkčně syntaktické: rozlišuje mezi větami v souvětí podobně jako mezi větnými členy ve „větách jednoduchých“ syntaktické vztahy koordinace, predikace, determinace a apozice

⁵ Fr. Trávníček, op. cit., 146n.

⁶ Fr. Trávníček, op. cit., 151n.

⁷ Fr. Kopečný, op. cit., str. 213—214.

⁸ Ch. J. Fillmore, *The Case for Case*, sb. *Universals in Linguistic Theory*, New York 1968.

a klasifikuje syntakticky závislé věty podle toho, jaký větný člen věty řídicí „vyjadřují“. Přirazuje je tedy podle jejich větně členské platnosti k podmětu, předmětu, přívlastku atd. Nepochybnou předností takové klasifikace je to, že zdůrazňuje paralelnost mezi syntaktickou stavbou „věty jednoduché“ a souvětím. Takové pojetí souvětí, jeho výklad a klasifikace převažuje v podstatě dosud v našich školských gramatikách.

2.22 K. Svoboda se pokusil o analýzu a klasifikaci souvětí založenou primárně na kritériu formálně výrazovém. Základním třídícím principem u něho je to, jakým prostředkem nebo prostředky je vztah mezi větami realizován (srovn. i jeho terminologii: věty zájmenné, příslovcové, částicové, spojkové aj.). To mu zejména umožnilo provádět a bohatě ilustrovat jemnou sémantickou (funkční) analýzu a diferenciaci „spojovacích prostředků“ a upozornit na mnohé jejich distributivní podmínky.

2.23 Fr. Trávníček učinil ve smyslu V. Ertla základním kritériem analýzy a klasifikace souvětých útvarů (podřadných) „myšlenkový (obsahový) vztah“ vět vedlejších k větám hlavním a rozdělil je podle toho na dva typy: vedlejší věty obsahové a doplňovací. Ertlův a Trávníkův přístup domyslel, modifikoval a aplikoval J. Bauer. Systém podřadného souvětí vykládá a klasifikuje podle „vztahu, v jakém jsou obsahy závislých vět k obsahům vět řídicích“ na vedl. věty obsahové, doplňovací vztahné a příslovecně určovací (okolnostní).⁹ K takovému pojetí a výkladu souvětí vedlo J. Bauera i hluboké poznání souvětého vývoje: „při vzniku a vývoji souvětých typů se neuplatnila jako rozhodující faktor větně členská funkce vedlejší věty, organizujícím principem při formování souvětých typů byl významový vztah vedlejší věty k větě hlavní.“¹⁰ A dodat je potřeba, že důsledkem tohoto organizujícího principu je také dnešní diferenciacie a specifikace spojovacích prostředků.

2.3 Úkolem našeho příspěvku není hodnotit zmíněná pojetí a popisy souvětého systému; každý z nich má nepopratelné přednosti, ale i nedostatky a nedořešené otázky, jak tomu ostatně při rozboru, popisu a klasifikaci tak obsáhlé oblasti ani jinak nemůže být. Chceme naopak z našeho hlediska podtrhnout to, že je velké štěstí, že v české syntaktické teorii máme k dispozici tři zevrubné popisy souvětí založené na třech různých výchozích (základních) klasifikačních kritériích a že jsou to nadto popisy důkladně fundované i materiálově. Je to neocenitelný předpoklad k tomu, aby bylo možno úspěšně a v dohledné době realizovat gramatický popis přihlízející důsledně i k rovině sémantické nebo od ní dokonce metodologicky vycházející. Neboť mnohé z toho, co bude třeba vzít v úvahu, je v nich totiž, právě pro zmíněnou různost pohledu, už objeveno a formulováno, a stává se inspirací pro „objevy“ nové; ne vždycky se bohužel zdroj inspirace uvádí, a pokud se uvádí, tak spíše jen proto, aby se „upozornilo“ na to, co je třeba „překonat“. Přitom je přirozené, že postulát syntaxe sémanticky orientované v podstatě jen vytváří pro mnohé už objevené a formulované skutečnosti, pro jejich nové usouvztažení a hierarchizaci pouze jiné jednotlivé východisko metodologické a že to má ovšem i důsledky terminologické. Avšak samy tyto poznatky, jakkoli formulované, zůstávají a je třeba je respektovat, a naprosto už není možné některý

⁹ J. Bauer—M. Grepl, op. cit., str. 258n.

¹⁰ Viz též J. Bauer, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, str. 18.

z nich prostě opomenout, nevzít v úvahu, neboť pak by byl „nový pohled“ chudší než ten starý.

Dosavadní analýzy a klasifikace souvětí „narazily“ také na řadu překážek a obecnějších otázek. Z nich z našeho hlediska nejdůležitější je problém tzv. parataxe a hypotaxe a stanovení kritérií pro jejich rozlišování. Začalo se nakonec diferencovat a také terminologicky rozlišovat mezi rovinou syntaktických vztahů (koordinace, determinace) a rovinou vyjadřování těchto vztahů — formální souřadnost (parataxe) a formální podřadnost (hypotaxe) a v souvislosti s tím se objevily termíny jako „nepravá“ parataxe a hypotaxe aj. Zůstalo ovšem i pak v mnoha případech nerozhodnuto, zda ten nebo onen spojovací prostředek je „už“ nebo „ještě“ není parataktický nebo hypotaktický apod. Lapidárně upozornil na všechny obtíže „tradiční“ klasifikace souvětí a na problematiku souřadnosti a podřadnosti Fr. Kopečný.¹¹

3. Sémanticky orientovaný syntaktický popis si musí ve vztahu k syntaktickým strukturám, které tradičně nazýváme souvětí, položit otázku, co větám v takových strukturách odpovídá na rovině sémantické (propoziční), tj. na rovině predikátovo-argumentové (participantní), neboli jaká je jejich sémantická reprezentace, neboli (řeceno obráceně), čeho jsou povrchovými realizacemi. Z tohoto hlediska pak je třeba říci, že na sémantické (propoziční), tj. predikátovo-argumentované struktuře, odpovídá větám v souvětých útvech v podstatě dvojí status:

- A. Věty představují povrchovou realizaci dvou (autonomních) propozicí, dvou predikátovo-argumentových struktur sémantických. Mezi nimi (mezi jejich predikáty) existují pak jisté typy vztahů (relací), které lze formálně (výrazově) signalizovat různým způsobem (viz. 4.1). Jde ze sémantického hlediska o struktury ve vlastním smyslu polypredikativní.
- B. Jedna věta v souvětém syntaktickém útvaru představuje povrchovou realizaci nějakého argumentu predikátu jiné věty. V takovém případě je pak třeba rozlišovat dvojí situaci:
 - (1) Daná věta je sama povrchovou realizací nějakého argumentu predikátu jiné věty, je do ní syntakticky zabudována (inkorponována) ve funkci jednoho z argumentů jejího predikátu. Argumentům s takovou „větňou formou“ říkáme argument propoziční (v pol. terminologii argument zdarzeniowy).
 - (2) Daná věta je jen komponentem komplexnějšího výrazu (nominální skupiny) pro nějaký argument predikátu druhé věty. Základ (hlavní člen) takového komplexního výrazu leží právě v této druhé větě, takže daná věta nepředstavuje povrchovou realizaci příslušného argumentu sama. Syntakticky to znamená, že je zabudována do jedné z nominálních skupin (výrazu) věty jiné.

3.1 Typ A je reprezentován souvětými útvary s tzv. vedlejšími větami příslovečnými (mimo věty místní), ale patří sem i některé útvary tzv. souvětí souřadného (viz 4.1). Jádrem typu B (1) jsou tzv. věty obsahové podle Bauera (viz 5) a k typu B (2) náleží souvěté struktury relativní (viz 6).

Je zřejmé, že každému z nich odpovídá na rovině výrazu jiný komplex

¹¹ Fr. Kopečný, op. cit., str. 300—314.

„spojovacích prostředků“, ale liší se i v možnostech nominalizace větných forem. Zdá se např., že formy přechodníku (jsou-li ovšem splněny známé distribuční podmínky) lze užít jen tam, kde daná větná forma představuje vzhledem k sémantické struktuře věty jiné (autonomní) predikátor-argumentovou strukturu (nikoli její argument), tedy v typu A. Naopak jen v typu B (2) lze větnou formu „kondenzovat“ formou dějového adjektiva (zase ovšem za jistých podmínek), nelze jí však dát formu infinitivu nebo přechodníku. Je jistě výrazný sémantický rozdíl mezi strukturami (1) a (2):

- (1) *Ženy pěstující králíky jsou šťastnější* (= „které pěstují“)
 (2) *Ženy pěstujícíce králíky jsou šťastnější* (= „jestliže, pokud pěstují“).

Formy přechodníku nelze patrně užít také v případech, kdy větná forma reprezentuje propoziční argument, tedy v typu B(1).

3.2 Komplexy „spojovacích prostředků“ a různé možnosti a formy nominalizace větných forem jsou v rámci jednotlivých typů formálními exponenty jejich různých sémantických statutů. Řečeno zatím velmi zhruba, v typu A se jimi signalizují různé druhy mezipropozičních (mezipredikátových, mezi-větných) vztahů (relací), v typu B(1) jsou především exponenty kategoriálních sémantických vlastností (rysů) jednotlivých skupin (tříd) predikátorů orientovaných na propoziční argument a v typu B(2) slouží zejména jako prostředek různých typů reference (denotace, deskripce).

3.3 Z hlediska generativisticko-transformačního je ovšem možno všechny případy hypotaktických souvětých syntaktických struktur chápat a vykládat jako tzv. dvojjákladové transformace; ze sémantického hlediska však není důležité to, že jedna věta je syntakticky inkorporována do jiné, podstatné je, jak, jako co je do ní inkorporována: jako (propoziční) argument predikátu věty matricové [typ B(1)], nebo jako komponent nominální skupiny věty matricové [typ B(2)] nebo jako výraz (a to i v nominalizovaných podobách) jiné propozice (predikátor-argumentové struktury).

3.4 Z našich dosavadních poznámek snad také vyplynul jeden z nejobecnějších závěrů o vztahu mezi sémantickou a syntaktickou strukturou v souvětých útvarech. Lze ho ilustrovat na příkladech:

3.41 Syntaktické konstrukce

- (3) *Petr dal Pavlovi knihu*
 (4) *Petr telefonoval Pavlovi, že matka přijede*

představují z hlediska sémantického struktury „jednoduché“, tj. v obou případech jde o predikáty trojargumentové, jen s tím rozdílem, že v případě (3) jsou to všechno argumenty „věčné“ (předmětnostní), kdežto v případě (4) je jeden z nich argumentem propozičním, a má proto větnou formu realizace.

Z hlediska syntaktického se však věta (3) chápe tradičně jako „věta jednoduchá“, kdežto věta (4) jako „věta složená“ (souvětí). Jako jednoduchá věta se ovšem tradičně chápe i případ, kdy má propoziční argument formu plné nominalizace, tj. např. formu dějového substantiva:

- (5) *Petr telefonoval Pavlovi o matčině příjezdu.*

3.42 Naopak syntaktické konstrukce

- (6) *Kdyby se byla tvoje matka přimluvila, byli bychom tě vzali s sebou*
 (7) *Na přimluvu tvé matky bychom tě byli vzali s sebou*

představují obě z hlediska sémantického struktury „složené“ (polypredika-

tivní), kdežto z tradičního pohledu jen syntaktického, jde v případě (6) o syntaktickou strukturu „složenou“ (souvětí) a v případě (7) o syntaktickou strukturu „jednoduchou“ (o větu „jednoduchou“).

Rozdílnost pohledů a přístupu je snad z těchto příkladů dost zřetelná a potřeba jejich rozlišování rovněž.

Věnujme teď několik podrobnějších poznámek a výkladů jednotlivým typům semanticko-syntaktických struktur, jak byly naznačeny v § 3.

4. Typ A je reprezentován souvětnými útvary, v nichž jednotlivé věty představují realizaci různých propozičních (predikátovo-argumentových) struktur, neboli jde z hlediska sémantického o struktury polypredikativní. Mezi těmito sémantickými strukturami (přesněji mezi jejich predikáty) existují vztahy (relace) různého druhu, takže právě jen v tomto typu A lze mluvit o vztazích mezi větami (o mezivětných vztazích). Tyto vztahy byly v tradičních syntaxích velmi dobře charakterizovány a popsány (např. jako vztah příčinný, podmínkový, důsledkový), povahu těchto vztahů bude ovšem třeba ještě dále zpřesňovat a také typizovat, a pokud možno na základě toho i formalizovat.¹²

4.1 Na rovině formálně syntaktické nemusejí přitom, nebo snad právě proto být tyto vztahy mezi predikáty obou vět vždy signalizovány jen hypotaktickou formou. Ta je ovšem pro daný typ vztahu formou příznakovou, tedy jednoznačnou. Konečně víme přece dobře, že se hypotaktická forma (tj. specifikace a diferenciacie jednotlivých tzv. hypotaktických spojek) rozvíjela plně až v souvislosti se vznikem psané podoby jazyka a především jeho stylové diferenciacie a že dodnes podle různých stylů, a tím spíše podle různých „útvárů“ národního jazyka lze signalizovat daný typ vztahu buď hypotakticky, nebo paratakticky. Některé útvary národního jazyka (dialekty) si pak pro všechny typy vztahů odpovídají hypotaktickou formu ani nevytvořily. Ale i ve spisovném jazyce lze (s jistým stylistickým odstíněním) řadu z těchto vztahů formulovat buď hypotakticky, nebo paratakticky. Srovnej:

- (8) *Když se Petr naobědval, šel na procházku*
 (8') *Petr se (napřed) naobědval, a (potom) šel na procházku*
 (9) *Protože venku silně pršelo, zůstal Petr raději doma*
 (9') *Venku silně pršelo a Petr zůstal (proto) raději doma*
 (10) *Třebaže venku silně pršelo, šel Petr na procházku*
 (10') *Venku (sice) silně pršelo a (ale) Petr šel (přece) na procházku*
 (11) *Kdyby se byl Petr učil, nebyl by propadl*
 (11') *Petr se měl učít a nebyl by propadl*
 (12) *Jestliže to uklidíš, můžeš jít do kina*
 (13) *Uklid' to a můžeš jít do kina* (potřebujeme slovesnou formu, která není determinována temporálně, a to je imperativ).
 (13') *Pustíme tam vodu, aby to vytlačila*
 (13') *Pustíme tam vodu a ona to vytlačí*
 (14) *Ačkoli má pan Novák mnoho práce, přece nám pomáhá*
 (14') *Pan Novák má mnoho práce a přesto nám pomáhá*

¹² Tuto cestu zčásti naznačil M. Grochowski, *O zakresie a hierarchii problematyki semantyczno-syntaktycznej w przyszłym podręczniku gramatyki języka polskiego*, *Prace filologiczne* XXVI, 1976, str. 95.

- (15) *Křičel tak, až ochraptěl*
 (15') *(Moc) křičel a (z toho) ochraptěl*
 (16) *Napravil to tím, že se s ní oženil*
 (16') *Napravil to a oženil se s ní. Oženil se s ní a tím to napravil*

Příklady bychom mohli dále rozhojňovat, ale snad jsou dostačující. Je z nich i tak ovšem patrné to, že tzv. parataktická forma je „polysémní“, nesignalizuje konkrétní typ mezipredikátového (mezivětného) vztahu jednoznačně; vztah vlastně v takovém případě vyplývá jen ze sémantiky obou predikátů.

Je ovšem v jednotlivých souvětých útvarech typu A někdy těžko rozhodnout, jak o tom svědčí spory v našich tradičních syntaxích např. o spojce *nebo, takže, což, kdežto, jestliže* (ve významu nikoli podmínkovém), zda jde o formální parataxi nebo hypotaxi. Z našeho hlediska to ani není nutné a zásadně potřebné, a to tím spíše, že objektivní princip asymetrie formy a významu prostě předpokládá tendenci k oboustranným přesahům. Mimo to i v oblasti vlastního spisovného jazyka existují krajní póly obražející zřejmě ovšem typ (charakter) mezipredikátových vztahů: na jedné straně máme jako jedinou formu parataxi, jde-li mezi větami o poměr ryze „slučovací“ na druhé straně u některých typů vztahů naprosto převažují formy hypotaktické. Nadto existuje i v rámci jednoho typu vztahu zásadně jen možnost buď parataktického, nebo parataktického a hypotaktického vyjádření. Srovnej příklady:

- (17) *Odešly a nenadávaly při tom*
 (17') *Odešly, aniž nadávaly*
 (18) *Odešly a při tom nadávaly*

Při tomto typu vztahu rozhoduje o možnosti využít hypotaktické formy jen fakt, že jde o „přívodní okolnost“ negativní (zápornou).

4.2 Při formálně parataktickém vyjadřování jednotlivých interpredikátových vztahů lze ovšem, podle možnosti, daný typ vztahu signalizovat prostředky lexikálními. Tím je zabezpečena při polysémní parataktické formě jednoznačnost signalizace daného vztahu. Srovnej např. ve větách (8') výrazy *napřed a potom*, ve větě (9') slovo *proto*, ve větě (10') slova *sice* a *přece*, ve větě (11') modální sloveso „*měl*“ aj. Tyto možnosti „nekategoriálního“ vyjadřování interpredikátových vztahů nás upozorňují také na to, že v konfrontačním aspektu je třeba počítat s různými způsoby vyjadřování daných vztahů, podle systémových možností a předpokladů konfrontovaného jazyka.

4.3 Na druhé straně můžeme na (formálně) syntaktické rovině při hypotaktické formulaci jednotlivých interpredikátových vztahů snadno zjistit to, že mnohé tzv. podřadné spojky je možno substituovat spojkou *že*. Je nutno odpovědět na otázku, kdy (za jakých podmínek) se taková možnost prosazuje a jaká jsou „distribuční omezení“ takového formálně syntaktického ztvárnění.

4.31 K otázce první je třeba říci to, že hypotaktická forma se spojkou *že* je v zásadě možná (ba nutná) tehdy, jestliže v hlavní větě nějak „lexikálním způsobem“ signalizujeme, o jaký druh mezipredikátového vztahu jde. Srovnej:

- (19) *Šel do města, aby si koupil svačinu*
 (19') *Šel do města za tím účelem (s tím záměrem, s tím cílem, proto), aby // že si koupí svačinu.*
 (20) *Kdyby se byla matka za tebe přimluvila, byli bychom tě s sebou vzali*

- (20') *Byli bychom tě s sebou vzali v tom případě (za té podmínky ...), kdyby// že by se byla matka za tebe přimluvila*
 (21) *Petr nepřišel, protože byl nemocen*
 (21') *Petr nepřišel z toho důvodu (z té příčiny, proto ...), protože // že byl nemocen*
 (22) *Petr nepřišel, ačkoli jsme ho pozvali*
 (22') *Petr nepřišel přes tu skutečnost (ten fakt, přesto), že jsme ho pozvali*

Bylo by možno uvádět příklady další. Ale snad i z těch citovaných vyplývá, že řadu hypotaktických spojek, které jednoznačně specifikují mezipredikátový vztah; lze „převést“ za na spojku *že*, jestliže signalizujeme daný vztah uvedenými způsoby. Je pak ovšem třeba si položit otázku, co spojka *že* „vyjadřuje“. Je zřejmé, že při své bohaté polysémnosti (polyfunkčnosti) nemůže sama vyjadřovat různé typy mezivětných vztahů. Čeho je pak tedy signálem? Na tuto otázku musíme odpovědět patrně tak, že je jen signálem syntaktické závislosti věty (a) na větě (b), čili že je to „spojka“ ryze syntaktická. Tomu nasvědčuje i fakt, že jí nelze suplovat „sémantické“ spojky, pokud ve své hláskové struktuře obsahují komponent *že // ž*.

Zvláštní postavení tu má podmínkové *jestliže*, neboť podmínkový vztah je možno signalizovat jinak, a pak lze místo *jestliže* užít obecně syntaktického *že*.

- (23) *Těch sto korun dostaneš, jestliže budeš pracovat i v sobotu*
 (23') *Těch sto korun dostaneš za té podmínky (v tom případě, ...), jestliže // že budeš pracovat i v sobotu.*

Souvisí to zřejmě s tím, že spojky *jestliže* a *kdyby* nejsou tak funkčně odlišné, jak by si to někdy naše gramatiky přály; spíše se „sémanticky“ stále více sblíží.

Jiný, zdánlivě rozporný případ, představují „účinkové“ věty s *až*. Ačkoli tato spojka komponent *že/ž* obsahuje (geneticky jde o spojení *a + že*), přece je za uvedených podmínek spojkou *že* suplovatelná:

- (24) *Petr křičel, až ochraptěl*
 (24') *Petr křičel tak (takovým způsobem), že ochraptěl.*

V tomto případě jde o fakt, že spojka *že* v účinkových větách je prostředkem základním, neboť se běžně „velká míra“ v hlavní větě různými lexikálními výrazy (*tak, tak silně, ...*) signalizuje. Nelze však už takto nahradit *až* časové (např. ve větě *Čekal jsem na něho, až se vrátil*), ačkoli je stejného původu jako *až* účinkové. Vůbec je třeba říci, že časové věty (a jejich různé nominalizace spolu s časovými adverbii „nevětné povahy“) představují specifickou funkci: časovou charakteristiku (zařazení) nebo vymezení doby trvání predikátu.

5. K typu B(1) patří takové souvětne útvary, ve kterých jedna věta představuje realizaci argumentu predikátu věty jiné. Takový argument nazýváme argument propoziční (proti argumentu věcnému, „předmětnostnímu“). Polskému termínu argument *zdarzeniowy* by snad lépe odpovídal český překlad a „událostní“. Příklad:

- (25) *Petr se rozhodl, že se ožení s Marií.*

Typ B(1) můžeme charakterizovat také takto: Jde o sémantikosyntaktickou strukturu, jejíž predikát váže na sebe jako jeden ze svých argumentů (partici-

pantů) jinou propozici (jinou predikátovo-argumentovou strukturu). Propoziční argumenty jsou tedy danými predikáty sémanticky implikovány. Jde proto o presikáty intenčně zaměřené na propozici ve funkci jednoho z jejich argumentů, neboli o tzv. predikáty s propoziční orientací.¹³

5.1 Zásadně tedy k typu B(1) je třeba říci to, že slovesa (predikátory), jimiž jsou predikáty s propoziční orientací realizovány, představují poměrně vyhraněnou, i když rozsáhlou sémantickou skupinu, která se někdy obecně označuje jako slovesa „mentální“. Tato skupina sloves (predikátorů) ovšem čeká na hlubší a detailnější systematickou sémantickou analýzu směřující k takové jejich vnitřní klasifikaci, která by byla použitelná pro potřeby sémanticky orientovaného syntaktického popisu. Zatím jsme v situaci, že jsme schopni dost přibližně, a proto neurčitě říci, že jádrem těchto predikátorů jsou např. slovesa předávání, přijímání a zpracovávání (uchovávání) informací, dále slovesa označující psychické stavy, různé druhy postojů (včetně emocionálně hodnotících), dále některé typy sloves s významem změny psychosomatických stavů, (např. *uklidnit, potěšit, pobavit, unavit někoho něčím*) aj.

Jemnější sémantická analýza těchto predikátorů a jejich detailnější klasifikace nebude ovšem bez nebezpečí intuitivismu a subjektivismu. Abychom je co nejvíce zmenšili, je třeba hledat a nacházet objektivizační kritéria pro takovou klasifikaci. Tato kritéria je nutno odhalovat především v „syntaktickém chování“ jednotlivých sémantických skupin (tříd) predikátorů s propoziční orientací. Jsem totiž přesvědčen o tom, že kategoriální sémantické rysy, tj. rysy společné nějaké celé třídě (skupině) predikátorů a odlišující jí zároveň od skupiny jiné, se vždy nějak „vyjevují“, mají své formálně výrazové exponenty, ovšem nikoli vždy na rovině morfematické (jako kategorie morfologické), ale právě na rovině syntaktické, tj. že kategoriální sémantické rysy odpovídající nějaké skupině (třídě) predikátorů se projevují v jejich různém syntaktickém chování, v syntaktických manifestacích v širokém slova smyslu, a ty je právě třeba odhalovat. Tento postulát nijak neignoruje obecně platný princip asymetrie roviny výrazu a významu: tento princip říká právě jen to, že „forma“ může být polysémní (polyfunkční, homonymní) nebo naopak synonymní ve vztahu k signalizaci nějakého významu, nijak však nepopírá, že rovina výrazu (v našem případě rovina formálně syntaktická) a významu nejsou ve vzájemném vztahu; nelze z něho vyvodit závěr o jejich úplné autonomnosti, nezávislosti.

Je ovšem třeba poznamenat, že odhalování „syntaktických signálů“ sémantických rysů jednotlivých tříd (skupin) predikátorů je možné vždy jen v rámci jednoho jazykového systému, neboť je známo, že totéž může být v různých jazycích signalizováno různým způsobem, že to je záležitost interně systémová, podmíněná specifickými vývojovými zákonitostmi a možnostmi. Jazyky se od sebe liší nikoli tím, co vyjadřují, ale tím, jak (jakým způsobem) toto co vyjadřují. Tím nechceme tvrdit, že by konfrontační pohled tu byl bezvýznamný; naopak, může nás upozornit tím, že nějaký jazyk nějakou sémantickou kategorií (kategoriální sémantický rys) „vyjadřuje“ zvláště nápadným způsobem na to, abychom hledali a odhalovali formálně výrazové exponenty takové kategorie (kategoriálního sémantického rysu) také v jazyce

¹³ Viz N. D. Arutjunova, *Predloženiye i ego smysl*, Moskva 1976, str. 56—80.

jiném, třebaže jsou to exponenty méně nápadné. Ztěží bychom mohli souhlasit s názorem, že se v nějakém jazyce takové sémantické kategoriální rysy nijak nevyjadřují. Všechny tyto otázky lze zahrnout do problematiky tzv. krypto-gramatických kategorií.

Pokud jde o odhalování syntaktických exponetů sémantických tříd predikátorů s propoziční orientací v jejich syntaktickém chování, neznamenají tyto exponenty jen potřebná objektivní kritéria při jejich jemnější sémantické klasifikaci, ale představují zároveň po mém soudu i hranici (mez) toho, jak hluboká a detailní taková sémantická analýza a klasifikace má být. Každá klasifikace je totiž nějak účelová. Sémantická klasifikace predikátorů s propoziční orientací by měla sloužit potřebám sémanticky orientovaného syntaktického popisu. Znamená to tedy, že by měla respektovat ty sémantické rysy jednotlivých tříd predikátorů, které se nějak formálně, tj. především syntakticky, vyjevují. Je tu ovšem hned možná námitka, že dosud všechny takové potenciální „vyjevovatele“ neznáme, a proto nebereme v úvahu. Avšak právě to je jeden z hlavních úkolů sémanticky orientované syntaxe, neboť je jako disciplína lingvistická povinna řešit a odpovídat na velmi obtížný a otevřený problém, o němž každý ví a často se zdůrazňuje, tj. na problém vzájemného působení a vztahu (formálně syntaktické a sémantické struktury věty. Tento problém totiž za lingvistiku nevyřeší ani logika, ani filozofie jazyka nebo jiné vědní obory, je to problém par excellence lingvistický. A odhalování „syntaktického chování“ jednotlivých sémantických tříd predikátorů s propoziční orientací představuje podle našeho mínění jednu z cest k jeho řešení. Je ovšem třeba, abychom syntaktické exponenty kategoriálních sémantických rysů nehledali jen v počtu syntaktických pozic a v morfoloické charakteristice výrazů pro predikáty nebo jejich jednotlivé argumenty, což dohromady zhruba vytváří to, čemu se říká větný vzorec (gramatický větný vzorec), ale i v mnoha dalších (jiných) rozmanitých syntaktických projevech v širokém smyslu.¹⁴

Tyto naše poznámky chceme v následujících odstavcích konkretizovat a ilustrovat na příkladech.

5.2 Na syntaktické rovině má propoziční argument v češtině buď podobu (formu) neplné nominalizace, tj. formu vedlejší věty, nebo podobu tzv. nominalizace plné, tj. formu různých kondenzátů této vedlejší věty, např. formu infinitivu nebo dějového substantiva:

(26) *Petr se rozhodl, že odejde* || ... *odejít* || ... *k odchodu*

Zdá se, že v případech, kdy má vedlejší věta status propozičního argumentu, jsou možné jako alternativní realizace tohoto argumentu jen kondenzáty uvedené, tj. infinitiv a dějové substantivum. Nejsou patrně možné kondenzáty jiné, např. dějové adjektivum nebo forma přechodníku (viz 3.1).

Od nominalizací různého stupně jako realizací propozičního argumentu je třeba zásadně odlišovat takové případy, kdy je propoziční argument jen zastupován (substituován) nominálním výrazem reprezentujícím jinak argument věcný:

(27) *Petr mě poprosil, abych mu půjčil peníze* || ... *o zapůjčení peněz* || ... *o peníze*

¹⁴ Na některé upozorňuje J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1975, 2 str. 71—88.

- (28) *Lékař mu dovolil, aby pil jedno pivo denně // ...pít jedno pivo denně // ... jedno pivo denně*
 (29) *Lékař mu přikázal, aby se léčil v lázních // ... léčit se v lázních // ... léčbu v lázních // ... lázně*

Případy, kdy je propoziční argument jen substituován nominálním výrazem s „předmětnostním významem“, nazýváme substituty propozičního argumentu.

Bude patrně zapotřebí věnovat velkou pozornost sémantické a funkční analýze předložek, které v případě nominální kondenzace a substituce větné formy propozičního argumentu nominálním kondenzátorem nebo substitutem signalizují, jak se zdá, ty významy, které se při těchto různých stupních kondenzace formy vedlejší věty propozičního argumentu nesmějí z důvodu jednoznačného smyslu ztratit; srov.:

- (30) *Petr se připravoval, že bude studovat matematiku // ... studovat matematiku // ... ke studiu // ... pro studium // ... na studium matematiky; ale Petr se připravoval na matematiku.*

Při sémantické analýze predikátorů s propoziční orientací bude nutné zásadně objasnit a prokázat také to, zda skutečně existují třídy predikátů „dvojdomych“, tj. takových, které se mohou spojovat jak s argumenty propozičními, tak věcnými (předmětnostními), a oddělit tyto případy od konstrukcí, ve kterých je propoziční argument jen substituován nominálním výrazem reprezentujícím jinak argument věcný. Dokud zde nemáme spolehlivá kritéria, a proto konkrétní případy mohou být vykládány různě. Srovnej např. predikáty reprezentované slovesy *zvyknout si na něco a bát se něčeho*:

- (31) *Zvykl si jezdit autobusem // ... na jízdu autobusem // ... na autobus*
 (31') *Zvykl si na bratra*
 (32) *Bál se, že ho otec potrestá // ... otcova trestu // ... otce*
 (32') *Bál se psa (tmy).*

Je třeba v těchto a mnoha dalších podobných případech rozhodnout, zda i ve větách (31') a (32') jsou dané predikáty orientovány na argument propoziční a nominální výrazy *na bratra, psa* představují jen jejich substituty, nebo zda se v těchto větách na rozdíl od vět (31) a (32) pojí s argumentem věcným. V prvním případě by pak bylo patrně nutno hloubkovou sémantickou strukturu konstrukcí (31') a (32') interpretovat např. jako „zvykl si na chování (jednání) bratrovo“ eventuálně „zvykl si na život s bratrem“ a „bál se, aby ho nepokousal pes“.¹⁵

5.2 Pokud má propoziční argument podobu neplné nominalizace — vedlejší věty, „vyjevují“ se sémantické rozdíly mezi skupinami predikátorů s propoziční orientací na syntaktické rovině především ve formách spojovacích výrazů (spojek). Jde na prvním místě o typické tzv. „obsahové“ spojky *že, aby, zda...*, jejich distribuce je zřetelně závislá na sémantických skupinách predikátorů. Svědčí o tom i fakt, že uijeme-li sloves „dicendi“ a významem „předávat někomu nějakou informaci“ ve funkci sloves s významem „verbálně

¹⁵ Zásadně je třeba připomenout to, že při různých stupních nominalizace větné formy se vždy „něco ztrácí“, a že proto jednoznačnost smyslu je v takových případech více méně konsituativně podmíněna.

primět někoho k vykonání nějaké činnosti“ (jako *nařídít, přikázat, poručit...*), klade se po nich spojka *aby*, nikoli *že*:

(33) *Poručil mi ..., abych přijel do Prahy*

(33') *Telefonoval mi (řekl mi, napsal mi ...), abych přijel do Prahy*

Srovnej proti tomu příklad (34), kde jde jen o „předání informace“:

(34) *Telefonoval mi, že budu pracovat v Praze*

Naopak jestliže sémantický rys „záměr dosáhnout vykonání nějaké činnosti“ vyjádříme také lexikálně ve větě vedlejší (modálním slovesem), klade se po slovesech typu *poručit, přikázat ...* spojka *že*.

(35) *Poručil mu ..., že má přijet do Prahy*

(36) *Dovolil, mi že si mohu sednout*

Bude ovšem třeba spojovacím prostředkům jako exponentům různých sémantických skupin predikátorů s propoziční orientací věnovat novou, důkladnější pozornost, a to v souvislosti s řadou dalších distributivních faktorů. Můžeme zde jen upozornit na některé postuláty.

2.2111 Ukazuje se např., že je obtížné (nebo neobvyklé) užít po slovesech „předávání informace“ spojky *že*, jestliže má predikát časovou perspektivu futurální:

(37) *Zatelefonoje mi, až (nikoli že) se bude ženit || až Petr pojedou do Brna aj.*

Ovšem také *Zatelefonoje mi, když (kdy, kde) se bude ženit.*

Zdá se, že v těchto případech není „objektem“ informace „událost“ sama, ale do popředí vystupuje jako „vlastní argument“ její časové nebo lokální zařazení.

5.212 Jiné sémantické skupiny predikátorů s propoziční orientací vážou na sebe vedlejší větu se spojkou *že* nebo *když* (ekvivalentní někdy s podmínkovým *jestliže*). Jde o predikátory, velmi obecně řečeno, s významem „hodnocení“, které může vyplývat z psychonomatického stavu proživatelé:

(38) *Bylo mu protivné (nepříjemné, milé ...), že || když Petr mluvil o Pavlovi*

(39) *Líbilo se mu, rozčilovalo ho, pobuřovalo ho, udivovalo ho, nebavilo ho, nudilo ho ..., že || když Petr mluvil o Pavlovi*

(40) *Protestoval, namítal, ohrazoval se ... proti tomu, že || když Petr mluvil o Pavlovi*

(41) *Petr se divil, byl překvapen, hrozil se, děsil se ..., že || když Petr mluvil o Pavlovi.*

Možnost spojení s oběma těmito spojkami zřejmě dost výrazně odděluje uvedené sémantické skupiny predikátorů od jiných sloves orientovaných na propoziční argument. Přitom ovšem je mezi oběma spojkami jistý funkční rozdíl: spojka *když* zdá se být příznakovou formou tam, kde jde o „událost“ časově neaktuální, a proto také často jen podmíněně platnou. Zřetelně to vyniká v příkladech (42) a (43).

(42) *Je mu nepříjemné, když (že) Petr přichází pozdě*

(43) *Je mu nepříjemné, že Petr právě přichází pozdě.*

5.213 Specifický problém představuje fakt, že nejen po slovesech „otázkových“ (*ptát se, chtít vědět, být zvědav na něco...*) mohou stát vedlejší věty s tázacími zájmeny *kdo, kdy, kde, kam, jak...* (tzv. obsahové věty tázací — dopl-

ňovací), ale že tomu tak může být i po slovesech „předávání informace“ a „záměru dosáhnout realizace nějaké činnosti“:

(44) *Telefonoval mi, kdy (jak, kde, s kým, proč ...) se setkáme*

(45) *Přikázal mi, kdy (jak, kde, s kým ...) mám o té věci jednat.*

Ve strukturách typu (45) bývá však významový rys „záměru dosáhnout realizace nějaké činnosti“ vyjádřen lexikálně modálním slovesem. Z hlediska tradiční klasifikace obsahových vět na oznamovací, tázací a žádací je ovšem třeba rozhodnout (a je to dost obtížné), ke kterému z uvedených typů máme věty (44) a (45) vlastně přiřadit. Z hlediska sémantického se zdá, že tu jde o situaci zvláštní, ale vysvětlitelnou: sama „událost“ ustupuje do pozadí (fakt této události je příjemci znám), a do popředí se jako „vlastní argument“ (viz 5.211) dostávají její „různé okolnosti“ (čas, místo, způsob, eventuálně její argumenty).

5.214 Také po slovesech s významem „hodnocení“ (5.212) může stát větná forma propozičního argumentu se zájmnými výrazy, zejména s *jak, kolik* a *co*.

(46) *Bylo mi protivné, nelíbilo se mi, mrzelo mě ..., jak ten člověk lhal*

(47) *Bylo mi protivné, nelíbilo se mi, mrzelo mě, divil jsem se tomu ..., kolik (co) ten člověk chtěl za ten dům peněz.*

Je zřejmé, že tyto „spojovací výrazy“ v daných případech zároveň signalizují buď „velkou míru děje nebo vlastnosti“ (46), nebo „velké množství“, na které se „hodnocení“ vztahuje. Vyjadřujeme-li tyto „intenzifikující příznaky“ lexikálně, je věta připojena spojkou *že*:

(48) *Bylo mi protivné ..., že ten člověk tak velice lže*

(49) *Nelíbilo se mi ..., že ten člověk chtěl za ten dům tak mnoho peněz.*

5.215 Bylo by možné při realizaci propozičního argumentu vedlejší větou hledat další formální signály sémantické rozdílnosti predikátorů ve spojovacích prostředcích. Nová čeština už ovšem těchto možností mnoho nemá:¹⁶ zanikla např. spojky *aby* po slovesech „pochybování, nevíry, domněnky“ a byla nahrazena spojkou *že* s indikativem nebo kondicionálem.

(50) *Pochybuji, nevěřím ..., aby to udělal (starší stav)*

(51) *Pochybuji, nevěřím ..., že to udělal || že by to udělal.*

V této souvislosti by však vůbec bylo třeba řešit otázku, co vlastně signalizuje forma kondicionálu v „obsahových větách“ se spojkou *že*. Vyloučit ovšem napřed musíme případy, kdy kondicionálová forma po jistých sémantických třídách (kladných i záporných) predikátorů, zvl. sloves „dicendi“ a „hodnocení“, vyjadřuje podmíněný děj:

(52) *Telefonoval mi (neříkal mi), že by to (na tvoji přimluvu) (byl) udělal.*

(53) *Mrzelo mě (nemrzelo mě), že by to (na tvoji přimluvu) (byl) udělal.*

V úvahu pak přicházejí ty struktury, ve kterých má predikát zápornou podobu, větná realizace propozičního argumentu je uvozena spojkou *že* a v ní

¹⁶ Větší možnosti má zřejmě např. ruština; viz N. Ščipanskaja, *Iz nabljudenij nad podčinitel'ny mi sojuzami v ocenocno-izraznitet'lich predloženiach*, AFSUŠ, Jazykovedný sborník 4, 1975, str. 73—86.

je buď forma indikativu, nebo kondicionálu, a to bez zvláštního sémantického rozlišení:

(54) *Nepsal mi, že se znovu oženil* // *že by se byl znovu oženil*

(55) *Nezdálo se mi (nedomníval jsem se, nevěřil jsem...), že je nemocný* // *že by byl nemocný.*

Tato jakási „neutralizace“ významu kondicionálové a indikativní formy se ovšem netýká přirozeně všech predikátorů s propoziční orientací, ale zase je jen formálním signálem jistých sémantických typů (především sloves „dicendi“ a „pochybnosti“), a platí tu tedy celá řada různých omezení, která bude teprve třeba odhalit a formulovat. Ale pro případy, pro které tato „neutralizace“ (pokud ovšem o skutečnou neutralizaci běží), platí, je to jeden z dalších formálních exponentů signalizujících sémantickou rozdílnost mezi skupinami predikátorů s propoziční orientací.

5.216 Podrobnějšího zkoumání a vysvětlení zasluhují i případy, kdy je vedlejší věta ve funkci propozičního argumentu uvozena spojovacím výrazem *zda*, i když není vázána na slovesa „otázková“ (tzv. obsahové věty tázací — zjišťovací). Bývá tomu tak především běžně po záporných slovesech „dicendi“, ale i po jiných sémantických typech:

(56) *Neříkal (netelefonoval, nepsal ...), zda Petr přijede*

(57) *Nemrzelo mě (netrápilo mě, neštvalo mě, nebolelo mě ...), zda přijede* (nikoli však „kladně hodnotící“ *netěšilo mě* // *těšilo mě, zda přijede*).

Je třeba rozhodnout, do jaké míry jsou konstrukce se *zda* ekvivalentní s konstrukcemi s *že*:

(58) *Neříkal (netelefonoval, nepsal ...), že Petr přijede*

(59) *Nemrzelo mě ... , že Petr přijede.*

Pokud tomu tak není (a sám se kloním k tomuto závěru), je nutno formulovat, v čem záleží funkčně-sémantická distinkce obou spojovacích výrazů. Pak je ovšem třeba připustit možnost takového dvojího vyjádření i po predikátorech kladných:

(60) *Sděлил (telefonoval, napsal, řekl ...) mu, zda Petr přijede (přijel)*

(61) *Sděлил (telefonoval, napsal, řekl ...) mu, že Petr přijede (přijel).*

Zdá se však, že tato dvojí možnost je už vyloučena po kladných predikátorech typu *mrzí mě, trápí mě, bolí mě ... bylo mi protivné, milé ...*, **zda Petr přijede (přijel)*.

Pokud jde o predikátory typu *poručit, rozkázat, nařídít ... vyzvat, přemluvit, poprosit ...*, může mít větná forma propozičního argumentu spojku *zda* v tom případě, že se zároveň pojí s formou kondicionálu:

(62) *Poručil mu ... (vyzval ho ...), zda by přijel do Prahy*

Zdá se, že tato „forma“ je plně ekvivalentní se spojkou *aby*.

5.217 V těchto souvislostech je třeba říci zásadní slovo k tzv. „obsahovým větám žádacím“. Jejich společným rysem je jistě to, že představují realizaci propozičního argumentu predikátů reprezentovaných především predikátory typu *poručit, rozkázat, doporučit, dovolit ...* a predikátory typu *vyzvat, pobídnout, požádat, poprosit ...* Už jsme uvedli, že tyto predikátory obsahují sémantický rys „záměru dosáhnout na někom realizaci něčeho“. Z toho pak vyplývá i jejich druhý rys (jako důsledek), že „událost“, která má být někým uskutečněna,

má přirozeně futurální časovou perspektivu. Tím je dáno, že pokud tyto poziční argumenty mají realizaci v podobě vedlejší věty, má v nich kondicionálová forma (v češtině) jen možný tvar tzv. prezentní:

(63) *Rozkázal Petrovi... (požádal Petra), aby žil na venkově.*

Mezi tzv. obsahové věty žádací se ovšem řadí i věty „od původu“ přací. Zdánlivě tomuto řazení na první pohled skutečně vyhovují, neboť mají stejně jako „závislé věty rozkazovací“ spojku *aby*:

(64) *Rozkázal mu, aby žil na venkově*

(65) *Přál si, aby žil na venkově.*

Ale právě na tomto případě se zcela zřetelně ukazuje, že spojka (spojovací výraz) není jen signálem nějaké „prvotní“ komunikativně intencí (postojové) modality, ale že je ji třeba „vidět“ ve vztahu s jinými formálními signály především jako exponent různých sémantických tříd predikátorů s pozičním argumentem. Vyjdeme-li z toho, co bylo právě řečeno, pak se závislé věty optativní výrazně formálně liší od závislých vět imperativních. Projevuje se v tom fakt, že představují realizaci pozičního argumentu, který je *vázán* na zcela jinou sémantickou skupinu predikátorů, a to na slovesa typu *přát si, toužit, dychtít ... , aby ...*

Sémantické diference těchto predikátorů „přání“ se neprojevují proti imperativním slovesům typu *poručit ... a požádat ...* ve formě spojky, ale jinak, nicméně přesto na rovině výrazu zcela přesvědčivě.

Především je třeba konstatovat, že na rozdíl od predikátorů „imperativních“ připouštějí predikátory „optativní“ možnost (v češtině) užití formy kondicionálu minulého:

(66) *Přál si (toužil, dychtil ...), aby (byl) Petr žil na venkově*

(67) *Rozkázal ... (žádal), aby Petr žil na venkově nikoli (aby byl žil).*

Za druhé je třeba uvést to, že „imperativní“ predikátory implikují „konatele“, který má na syntaktické rovině obvykle formu dativu nějakého nominálního výrazu. Proti tomu predikátory s optativní sémantikou „takového konatele neimplikují, a to se přirozeně odráží i v rovině formálně syntaktické struktury tak, že tam není tato syntaktická pozice obsazena (vyjádřena); srov.:

(68) *Petr rozkázal Pavlovi ... (požádal Pavla), aby žil na venkově*

(69) *Petr si přál (nikoli Pavlovi nebo Pavla), aby Pavel žil na venkově.*

Konečně pak je nutno uvést argument podle našeho názoru nejzávažnější. Už jsme uvedli (viz 5.21), že po predikátorech „imperativních“ lze spojku *aby* nahradit spojkou *že*, když jejich významový rys „záměr dosáhnout na někom uskutečnění něčeho“ vyjádříme lexikálně modálním slovesem:

(70) *Petr mu přikázal, aby žil na venkově*

(71) *Petr mu přikázal, že má žít na venkově.*

Po predikátorech optativních nelze takovou záměnu spojky *aby* spojkou *že* provést, protože nemůžeme uvedený sémantický rys „nasměrovat“ na nějakého konatele.

(72) *Přál si, aby Petr žil na venkově.*

Je tomu tak proto, že zásadně „optativně“ pojatá „událost“ nejen nemusí,

ale často ani nemůže být adresována nějakému konateli, a to prostě proto, že není „v jeho silách“ ji uskutečnit.

5.218 Větná forma propozičního argumentu však už sama o sobě představuje výrazný formální exponent mezi některými sémantickými skupinami predikátorů s propoziční orientací na jedné straně a jinými predikátory neorientovanými na argument propoziční, které však by přesto bylo možno s prvními spojit do jedné vyšší (abstraktnější) třídy na základě obecnějších kategoriálních sémantických rysů, neboť „odrážejí“ v zásadě stejný typ situace (scény), představují stejný propoziční typ.¹⁷ Tento typ lze vystihnout např. formulací „někdo dává někomu něco“ nebo, protože jde o predikátory kauzativní, formulací „způsobovat, aby někdo něco měl“. Tak např. je možné spojit predikátory „předávání informace“ (*řici, telefonovat, oznámit, sdělit...*) s predikátory „předávání předmětů“ (*dát, předat, odevzdat, vrátit, udělit...*) do jedné skupiny na obecné sémantické bázi „způsobovat, aby někdo něco měl“, neboť obě skupiny predikátorů postihují vlastně tentýž typ „scény“ (situace), reprezentují, necháme-li stranou presupoziciční sémantické rysy vlastní jednotlivým lexémům, stejný propoziční typ: obě skupiny představují realizaci predikátů trojargumentových, a odpovídají si i sémantické „role“ těchto argumentů (ve smyslu např. teorie „hloubkových pádů“ Ch. Fillmora). Rozdíl je ovšem právě v tom, že slovesa první skupiny jsou orientována na argument „propoziční“, kdežto slovesa druhé skupiny vyžadují argument „věcný“.

Stejně sémantické (predikátovo-argumentové) struktúře obou skupin predikátorů koreluje (odpovídá) proto na rovině syntaktické, stejný počet syntaktických pozic (vycházíme-li ovšem ze základní diateze a nepřihlížíme-li k možnostem formální syntaktického „vyzerování“ některého z odpovídajících argumentů), ale liší se na téže rovině právě v tom, jak je realizován argument „něco“: u predikátorů sémantické skupiny *dát, předat, vrátit...* je tento argument primárně realizován nominálním výrazem substantivním (a vlastně jen tak), kdežto u predikátorů skupiny *řici, oznámit, telefonovat, sdělit...* je tento argument primárně realizován formou (vedlejší) věty, eventuálně formou jejich kondenzátů.

Vlastně v určitém smyslu by bylo možno k oběma uvedeným skupinám predikátorů připojit i predikátory skupiny *poručit, přikázat, nařídít, dovolit někomu, aby...* a *vybídnout, poprosit, požádat, vyzvat někoho, aby...*, neboť i ony v podstatě reprezentují stejný propoziční typ odpovídající téže elementární scéně „předávání něčeho někomu“. Na sémantické rovině je tu ovšem jeden podstatný rozdíl; argument „někomu“ obsahuje vlastně dvě sémantické „role“: percipient informace a zároveň agens postulované činnosti. To je zvláště patrné v případech, kdy propoziční argument je realizován v podobě nějakého, např. infinitivního kondenzátu vedlejší věty

(73) *Petr doporučil Pavlovi, aby se omluvil*

(73') *Petr doporučil Pavlovi omluvit se.*

V těchto souvislostech je možné upozornit na dvě zajímavé skutečnosti:

(a) Jsou v jazyce možné i takové syntakticko-sémantické struktury s predikátory typu *přikázat, doporučit...*, ve kterých „příjemce“ informace a „agens“

¹⁷ K tomuto pojmu viz M. Grepl, *Komunikativně pragmatické aspekty výpovědi*, OSS IV (v tisku).

požadované činnosti nejsou referenčně identičtí a nepředstavují tedy „poddvojnou“ roli téhož argumentu:

(74) *Petr doporučil Pavlovi, aby se Jan omluvil (vzdal funkce).*

Je zřejmé, že v těchto případech není možno formu vedlejší věty nahradit infinitivním kondenzátem. „Hloubková“ sémantická struktura věty (74) je totiž jiná než u věty (73); bylo by ji snad možno vystihnout takto: „Petr doporučil Pavlovi, aby zařídil (způsobil, dosáhl toho), aby se Jan omluvil.“ Vůbec je pak třeba říci, že možnost různé kondenzace (nominalizace) větné formy propozičního argumentu je přímo závislá právě na referenční identitě nebo neidentitě některých argumentů (participantu) věty hlavní a vedlejší.

b) Už jsme se zmínili o tom, že predikátorů s významem „předávání informace“ je možno užít sekundárně („přeneseně“) také ve funkci sloves typu *poručit, nařídít*... a že se to projevuje v tom, že větná forma propozičního argumentu je pak uvozena spojkou *aby*; viz větu (5.21). Nelze však v takovém případě (nebo je to aspoň pocítováno jako násilné) v těchto případech větnou formu nahradit infinitivním kondenzátem:

(75) *Přikázal Petrovi, aby za ním přijel do Prahy || přijet za ním do Prahy*

(76) *Telefonoval (vzkázal ...) Petrovi, aby za ním přijel do Prahy || *přijet za ním do Prahy*

Ukazuje se tu zřejmě známý obecný fakt, jak formální konsekvence (pokud jsou vůbec možné) se „opoždují“ za funkčně-sémantickými transpozicemi, a to v důsledku „konzervativnosti formy“, ale především v důsledku „tlaku“ jazykového systému.

5.22 Dost výrazným způsobem se manifestují sémantické rozdíly mezi jednotlivými třídami predikátorů s propoziční orientací v různých možnostech kondenzace (plné nominalizace) formy vedlejší věty. Řekli jsme už, že v podstatě může jít buď o formu infinitivu nebo dějového substantiva.

Jednotlivé sémantické třídy predikátorů se však od sebe liší právě v tom, v které z možných podob (věta vedlejší, infinitiv nebo dějové substantivum) může jejich propoziční argument být povrchově realizován. Můžeme tuto problematiku jen ilustrovat, avšak rádi bychom zdůraznili, že v počtu možností realizace propozičního argumentu i v jejich různých omezeních se podle našeho názoru „syntakticky“ odrážejí rozdíly mezi jednotlivými sémantickými třídami predikátorů zvláště nápadně a že jim musí být v syntaktickém popisu věnována náležitá pozornost. Z tohoto hlediska pak různé gramatické větné vzorce nemohou být brány izolovaně, ale ve vztahu k jiným, odlišným, a to právě jako „výraz“, syntaktický projev rozdílnosti sémantické, a zásadně je třeba říci, že syntaktická rovina (stránka) věty už vůbec nemůže být jen na tyto tzv. gramatické větné vzorce redukována.

Jako příklad toho, jak se rozdíly v sémantických třídách predikátorů s orientací na propoziční argument mohou syntakticky exponovat v různých podobách tohoto argumentu, lze porovnat následující příklady:

5.221 U predikátorů typu *odhodlal se, rozhodl se, umínil si, usmyslil si, zamanol si*... *chystal se, hotovil se, připravoval se* s obecným významem „pojmout záměr vykonat něco“ může mít propoziční argument v podstatě všechny uvedené podoby (formy):

(77) *Rozhodl se, že bude cestovat do Francie || cestovat do Francie || k cestě || pro cestu || na cestu do Francie.*

Ve vhodných kontextech je tu možný i substitut (viz 5.2) propozičního argumentu.

5.222 Predikátory typu *bránil se, vzpíral se, zpečoval se, styděl se, bál se, ostýchal se, odmítal...* se pojí patrně jen s infinitivem nebo dějovým substantivem; jejich propoziční argument nemůže mít v češtině formu věty vedlejší se spojkou *že* ani *aby*:

(78) *Bránil se oženit se* // *ženitbě*

5.223 Predikátory typu *uměl, dovedl, znal, dokázal, byl s to ...* s významem „schopnosti uskutečnit nějakou činnost“ pojí se, jak se zdá, jen s infinitivem. Mají proto blízko k ryze modálním slovesům:

(79) *Uměl spravit auto.*

5.224 Spolu s různými možnostmi povrchové realizace propozičního argumentu je ovšem třeba jako k signálu sémantických rozdílů přihlížet i k různosti spojek v případech, kdy je propoziční argument realizován formou vedlejší věty (viz 5.21). Tak se např. liší predikátory typu *přisahal, slibil, nabídl se, zavázal se ... že tude dobře studovat* od predikátorů typu *snažil se, namáhal se, pokoušel se, usiloval, hleděl...*, *aby dobře studoval*.

5.3 V rámci struktur s propozičním argumentem [typ B(1)] představují podle našeho názoru specifický a teoreticky nedořešený problém takové struktury, ve kterých predikát reprezentuje nějaký postoj mluvčího k propozici (k propozičnímu obsahu). Bylo by možno takové predikáty nazývat predikáty postojové.

Pojem „postoj mluvčího“ je třeba chápat dost široce (bylo by možné mluvit také o „vztahu mluvčího k propozici“) a rozlišovat různé typy postojů, nejméně tři základní: komunikativně intenční (KIP); jistotně modální (JMP) a emocionálně hodnotící (EHP). Každý z těchto typů má řadu (sémantických) hodnot.¹⁸

Jednotlivé postojové hodnoty mohou být formálně exponovány v zásadě dvojm způsobem: (1) buď (kategoriálním) slovesem (predikátorem), zpravidla ve formě 1. os. sg. ind. prézenta; tento způsob povrchové realizace nazýváme explicitní signalizací daného postoje: srov. např. v rámci typu KIP vyjádření hodnoty „imperativnosti“: *Přikazuji ti, abys odešel*; (2) nebo prostředky jinými (sl. mody, partikule, intonace, slovosled aj.); tento způsob povrchové realizace nazýváme implicitní signalizací daného postoje; srovnej např. formu *Odejdi* (postojový predikát je v tomto případě formálně exponován slov. modem). Implicitně může být též postojový predikát (tataž postojová hodnota) povrchově realizován prostředky různými.

Aby byla věc jasnější, uvedme komplexnější příklad.

V rámci typu JMP¹⁹ je třeba podle našeho názoru (alespoň prozatím) rozlišovat čtyři jeho hodnoty: „vím“, „jsem přesvědčen“, „domnívám se, předpokládám, zdá se mi, je možné“ a „pochybují“.

Postojový predikát (hodnotu) „jsem přesvědčen“ může být v češtině povrchově signalizována těmito způsoby a formami:

¹⁸ O problematice postojů mluvčího, jejich hodnotách a způsobech formální signalizace viz M. Grepl, *Komunikativně pragmatické aspekty výpovědi*, sb. *Otázky slovanské syntaxe IV* (v tisku).

¹⁹ Obecně lze typ JMP definovat jako „vyjádření subjektivní míry (stupně) jistoty mluvčího o platnosti propozičního obsahu“.

- (79a) *Jsem přesvědčen, že zde někdo kouřil*
 (79b) *Zde určitě někdo kouřil*
 (79c) *Že zde někdo kouřil!* (intonace)
 (79d) *Zde musel někdo kouřit.*

Postojový predikát (hodnotu) „domnívám se, zdá se mi, je možné“ lze formálně exponovat v češtině např. takto:

- (80a) *Domnívám se (zdá se mi), že někdo je za dveřmi*
 (80b) *Jakoby někdo byl za dveřmi!*
 (80c) *Někdo možná (asi, patrně) je za dveřmi*
 (80d) *Že by byl někdo za dveřmi?* (intonace)
 (80e) *Někdo bude za dveřmi* (forma futura)
 (80f) *Někdo by mohl (= asi je) být za dveřmi.*

Mohli bychom obdobné komplexy příkladů uvést i na různé způsoby vyjadřování postojových hodnot (predikátů) z oblasti EHP nebo KIP. K jistým závěrům však můžeme dospět i na základě ilustrací uvedených.

5.31 Předně se nám zdá zřejmé, že jak v příkladech 79a—79d, tak v příkladech 80a—80f jsou formální exponenty pro povrchové vyjádření daných postojových hodnot (predikátů) v podstatě opravdu ekvivalentní.

5.32 V příkladech (79a) a (80a) jde o explicitní způsob formální signalizace dané postojové hodnoty (predikátu), a to pomocí kategoriálních sloves (predikátorů) v příslušné morfologické formě. Doporučuji nazývat tyto predikátory — predikátory postojové, nikoli třeba performativa (performativní slovesa), neboť představují širší okruh sloves než „klasická“ performativa v pojetí J. Austina²⁰ (jen vlastně postojové predikátory signalizující postojové hodnoty v rámci KIP — říkám, že... ptám se, zda... rozkazují, abys..., varují tě, abys... doporučuji ti, abys... — by sem bylo možno zařadit), o čemž svědčí také fakt, že nikoli na všechny postojové predikátory lze uplatnit známý text s výrazem *tímto*: **jsem přesvědčen tímto...*, **domnívám se tímto...*, **bojím se tímto...*, **jsem zklamán tímto, že chodí pozdě* atd.

Podstatné z hlediska našeho základního tématu je ovšem to, že struktury (79a) a (80a) mají podobu shodnou se strukturami s propozičním argumentem vyjádřeným formou věty vedlejší. Na druhé straně však je tu skutečnost, že v příkladech (79b—d) a (80b—f) jsou postojové hodnoty (predikáty) povrchově signalizovány jinak než postojovým predikátorem, ale přitom jsou tyto formální signalizace s explicitní signalizací pro vyjádření daného postoje (postojového predikátu) v podstatě ekvivalentní. Tento fakt nás vede k trojímu možnému řešení:

5.321 Oddělit případy (79a) a (80a) od případů (79b—d) a (80b—f); tj. považovat vedlejší větu za propoziční argument k postojovému predikátu vyjádřenému explicitně postojovým predikátorem, kdežto případy (79b—d) a (80b—f) za „samostatné“ predikátovo-argumentové struktury; ale tím bychom právě opustili sémantický aspekt, neboť je nesporné, že i v případech (79b—d) a (80b—f) je povrchově realizován týž postojový predikát (postojová hodnota), ovšem jinými formálními exponenty, a tedy že i v těchto strukturách musíme „hloubkově“ s takovými postojovými predikáty (postojovými hodnotami) počítat.

²⁰ Viz J. Austin, *How To Do Things With Words*, Oxford 1962.

5.322 Spojit případy (79a) a (80a) dohromady s případy (79b—d) a (80b—f) a chápat všechny tyto struktury jako argumenty k postojovým predikátům, ať už jsou povrchově realizovány jakkoli (explicitně nebo implicitně). Konsekvence vzato by to ovšem znamenalo, že bychom museli i každou větu označovací chápat jako propoziční argument k postojovému predikátu „*konstatuji, říkám, že...*“, jehož explicitní exponentem je např. sloveso *říkám*, a implicitním konkluzivní kadence klesavá, vlastně fakticky hned ke dvěma takovým predikátům: „*říkám*“ (KIP) a „*vím*“ (JMP), *že...* nebo „*říkám*“ a „*jsem přesvědčen*“, *že...* atd.

5.323 Existuje třetí možnost, která se nám zdá nejpříjemnější: vydělit případy vyjadřování postoje mluvčího k propozici z rámce struktur s propozičním argumentem vůbec, ba nemluvit ani o postojovém predikátu, ale skutečně jen o postoji (event. vztahu) mluvčího k propozici, případně o postojovém operátoru. Patřil by pak tento operátor, kdybychom použili známého Fillmorova schématu $S \rightarrow M + P$, do komponentu M (tedy široce modálního). Postojový operátor pak může být formálně exponován buď určitou formou slovesa nebo (implicitně) prostředky jinými (viz 5.3).

5.324 Takové pojetí je podporováno ještě další skutečností. Jednotlivé postoje (postojové operátory) jsou vázány jak na promluvový faktor EGO (postoj je vždy postojem mluvčího), tak na faktor NUNC (na moment promluvy; postoj se uskutečňuje vždy jen v momentu promluvy). Nejsou-li tyto podmínky splněny, nejde o postoj, ale o referování (o informaci o postoji mluvčího nebo někoho jiného, případně o otázku na postoj mluvčího nebo někoho jiného). Jinými slovy, „postoj“ se v takovém případě stává složkou propozice. Lze to dokázat zcela přesvědčivě třemi způsoby. Vezměme následující příklady:

- (81) *Byl jsem přesvědčen, že zde někdo kouřil*
- (82) *Petr je přesvědčen, že zde někdo kouřil*
- (83) *Poručil jsem mu, aby odešel*
- (84) *Petr mu přikazuje, aby odešel*

a) O tom, že v případech (81) a (82) nejde o postoj, ale o referování o postoji, svědčí fakt, že v žádném z nich nelze užít místo explicitní signalizace nějakého formálního exponentu implicitní povahy. Věty:

- (81a) *Zde někdo určitě kouřil*
- (82a) **Zde někdo určitě kouřil*

nejsou ekvivalentem s větami (81) a (82).

b) Naopak lze predikáty *byl jsem přesvědčen* a *(Petr) byl přesvědčen* z hlediska mluvčího a momentu promluvy jistotně modalitně dále modifikovat, tj. vyjádřit k nim různé hodnoty JMP: *byl jsem (určitě, možná, asi, sotva) přesvědčen*; *(Petr) byl (určitě, možná, snad, sotva) přesvědčen*, a to právě proto, že nejde o postoje, ale o složku propozičního obsahu.

c) Oba důvody plně platí o větách (83) a (84). Kdyby šlo v případě (83) o postoj mluvčího, musel by být signalizován buď 1. os. sg. ind. prezenta slovesa *přikazují (ti, abys odešel)* nebo formou imperativu (*odejdi*). Ale pak by nebylo možno modifikovat tyto věty jistotně modalitně: **Přikazují ti patrně, abys odešel*. Navíc pak věty (83) a (84) zřetelně ukazují, že jde o konstatace (tedy jinou hodnotu v rámci KIP), nikoli o imperativnost.

5.33 Jak vyplývá z příkladů (79a), (90b), a (80d) je možno postoj mluvčího k propozičnímu obsahu signalizovat implicitně také formou „osamostatnělé věty vedlejší“, tj. syntaktickou strukturou, v níž formálním exponentem postojové hodnoty je geneticky různá hypotaktická spojka, která ovšem v těchto případech nabývá funkce partikule. Neboť fakticky nelze na syntaktické rovině v daných případech mluvit o větě vedlejší. Abychom upozornili na to, že takový způsob signalizace postoje mluvčího je běžný (častý) a že se jím vyjadřují různé postoje nebo jejich hodnoty, uvedeme ještě několik příkladů.

(85) *Jak je to možné!* (EHP údivu)

(86) *Kolik (co) to už stálo penězi* (EMP údivu nad množstvím vynaložených peněz)

(87) *Ne abys tam chodil!* (KIP imperativní, s významem varování: „varuji tě, abys tam nechodil“)

(88) *Jen aby nezmeškali vlak!* (EHP obavy)

(89) *Co jsem se ho naprosil!* (EMP lítosti)

(90) *Co aby ses mu omluvil!* (KIP — imperativní, hodnota doporučení)

(91) *Když ten Petr chodí (přišel) pozdě.* (EHP, hodnota zklamání, rozmrzelost.)

Příklady by bylo možno mnohonásobně rozhojnit.²¹ Ale i z uvedených lze vyvodit dva podstatné závěry:

(a) V citovaných příkladech je zřejmé, že hypotaktické spojovací výrazy stojící na začátku vět nemají zde funkci spojky, ale jsou (často spolu s jinými exponenty — zejména intonací) signály postoje mluvčího k propozičnímu obsahu věty. Z téhož důvodu nemohou být tyto syntaktické konstrukce ekvivalentní případům souvětým, v nichž je daný postoj už jen složkou propozičního obsahu, neboli v nichž se už jen o takovém postoji mluvčího (v minulosti) nebo nemluvího (i v přítomnosti) jen referuje. Jsou proto v podstatě ekvivalentní struktury:

(92) *Bojím se, aby se Petrovi nic nestalo*

(92b) *(Jen) aby se Petrovi nic nestalo!*

Nejsou a nemohou však být do stejného ekvivalentního poměru postaveny struktury v případě:

(93) *Bál jsem se (minulý čas), aby se Petrovi nic nestalo*

(93b) **Jen aby se Petrovi nic nestalo!*

(b) Je třeba si všimnout toho, že se pro vyjádření postojových hodnot uvedenými způsoby využívá především příznakových spojovacích prostředků. Srovnej:

(94) *Bojím se, že se Petrovi něco stane*

(94b) *Bojím se, aby se Petrovi nic nestalo*

(94c) *(Jen) aby se Petrovi něco nestalo*

(95) *Mrzí mě (jsem zklamán), že se ten Petr tak špatně učí*

(95b) *Mrzí mě, když se ten Petr tak špatně učí*

(95c) *Když se ten Petr tak špatně učí*

(96) *Udivuje mě, že to už stálo tolik peněz*

²¹ O různých postojových hodnotách signalizovaných větami s partikulí *že* viz P. Karlík, *Tzv. že výpovědi a jejich funkce*, SaS (v tisku).

(96b) *Udivuje mě, kolik to už stálo peněz*

(96c) *Kolik to už stálo peněz!*

(97) *Zdá se mi, že někdo jde*

(97b) *Zdá se mi, jako by někdo šel*

(97c) *Jakoby někdo šel!?*

6. Z našeho námětu na sémantický přístup k interpretaci souvětných struktur je patrné, že jednotně bude třeba chápat věty relativní [typ B(2)]. Syntaktická klasifikace je rozdělovala: na věty adjektivní (atributivní) a substantivní (subjektové nebo objektové). Bylo by ovšem možné z faktu, že tzv. substantivní věty relativní zaujímají v syntaktické struktuře pozici subjektu (*Kdo se bojí, [ten] nesmí do lesa*) nebo objektu, tedy pozice „rezervované“ pro argumenty predikátu, soudit na to, že také tyto věty je třeba chápat jako poziční argumenty predikátu věty hlavní. Zásadně tomu však brání fakt, že nejsou implikovány sémantikou predikátů hlavní věty, tj. nejsou vázány na žádný sémantický okruh (skupinu) sloves. Rovněž sama výrazová stránka ukazuje na jinou interpretaci. V podstatě se relativní věty substantivní z hlediska svého zabudování v sémanticko-syntaktické struktuře zásadně od relativních vět atributivních neliší. Také ony představují jen složku komplexnějšího argumentového výrazu (nominální skupiny), který má své jádro (základní člen) ve větě hlavní. Je jím ovšem obecné pojmenování *ten* (*Kdo lže, ten krade*) nebo *to*. Nejde v těchto případech vlastně o zájmena (nemají ani funkci demonstrativní, ani anaforickou), a nejde tedy o indexy v pravém slova smyslu, ani to nejsou jen formální signály syntaktické pozice (bloky). Mají funkci skutečných pojmenování, třebaže obecných: označují buď obecně „osobu“ (*ten*), nebo „věc“ „předmět“ (*to*). Vzažné věty s *kdo*, nebo *co* jen specifikují tyto obecné názvy, vymezují z třídy „osob“ nebo „věcí“ třídy osob nebo věcí charakterizovaných speciálnějšími vlastnostmi. Na to ukazuje fakt, že nikoli vzažnou větu samu, ale teprve celý komplexní výraz *ten, kdo...* lze substituuovat substantivem, tedy *kdo lže, ten = lhář* nikoli *kdo lže = lhář ten krade*). Fakt, že *ten, to* označují osobu nebo věc zcela obecně, je signalizován na výrazové rovině relativy *kdo* (*ten, kdo*) nebo *co* (*to, co*), v jejichž formách je realizován (starý) sémantický protiklad osobovost — neosobovost. Nemáme proto už spojení *ta, kdo...*, ale *ta, která...* (*Ať tam jde ten, kdo má čas, ale Ať tam jde ta, která má čas*).

Komplexní nominální skupina *ten, kdo...* představuje jako denotátor ovšem vždy deskriptci neurčitou: vyděluje sice buď jeden předmět, ale přesně neurčený nebo libovolný element dané třídy nebo třídu jako celek. Formálními exponenty těchto různých typů reference mohou být nejen různé druhy neurčitých zájmen (*někdo, kdo; každý, kdo; kdokoli, kdo...*), ale jak se zdá i pořádek komponentů *ten, kdo; kdo, ten; kdo, O*. Při určité deskripci, vydělující jednu konkrétní určitou osobu, nemůže mít v češtině nominální skupina podobu *ten, kdo*, ale *ten, který* nebo *ten, co*; srov.: *Přišel ten, kdo měl čas* (kdokoli, kdo měl čas) × *Přišel opět ten, který (co) tu byl včera*.²²

7. Z našich poznámek o sémantickém přístupu k souvětným strukturám lze vyvodit některé závěry a postuláty.

Především je třeba říci, že jsme v tomto příspěvku nemohli podat definitivní řešení, ale spíše jen náměty k tomu, jakými cestami by se měla v této oblasti

²² Viz K. Svoboda, *Souvětná spisovná čeština*, Praha 1972, str. 91—102.

sémanticky orientovaná syntax ubírat. Ukázalo se snad také, že sémantický aspekt poskytuje vhodné a jednotící východisko (i metodologické), které může nejen přinést nové pohledy na mnohokrát už zkoumanou oblast, ale které může dobře integrovat řadu velmi cenných poznatků a postřehů funkčně-sémantických, ale i takových, které se týkají otázky vztahu sémantiky a syntaxe, tedy problému lingvisticky kordinálního, a jsou už obsaženy v našich dosavadních syntaktických popisech. Snad také z těchto poznámek vyplynulo, že důslednější uplatňování sémantického hlediska také na oblast souvětí je badatelsky oprávněné a že to může obohatit naše poznatky. Autor sám by si přál, kdyby z jeho příspěvku vyplynula také obecně metodologická potřeba přesného rozlišování roviny syntaktické a sémantické, ale i nutnost neustálého zřetele k jejich vzájemnému působení a vztahům.

DER ZUSAMMENGESETZTE SATZ IN DER SEMANTISCH ORIENTIERTEN BESCHREIBUNG DER SYNTAX

Der Verf. des vorliegenden Artikels ist bemüht anzudeuten, auf welche Probleme die semantisch orientierte Beschreibung des syntaktischen Systems bei der Analyse von sog. Strukturen des zusammengesetzten Satzes stösst. In diesem Zusammenhang wird daher auf einige Möglichkeiten der Lösung aufmerksam gemacht, und ferner werden daraus Schlussfolgerungen über die Stellung des sog. zusammengesetzten Satzes in der semantisch orientierten Beschreibung gezogen. Als Sätze in den zusammengesetzten Satzstrukturen sind entweder „selbständige“ Prädikator-Argument-Strukturen Typ A zu verstehen, oder auch Sätze, die den Status des sog. Propositionsarguments Typ B(1) oder dessen Komponente Typ B(2) haben. Dies macht sich in der Ausdrucksebene in verschiedenen „syntaktischen“ Exponenten bemerkbar. Im weiteren werden detailliertere semantische Analyse und Klassifikation der auf die Proposition orientierten Prädikatoren postuliert. Der semantische Aspekt bietet einen geeigneten und einigenden Ausgangspunkt (auch in methodologischer Hinsicht) nicht nur für die Aufdeckung neuer, sondern auch für die Integrierung vieler anderer Erkenntnisse, die in den traditionellen syntaktischen Beschreibungen bereits „entdeckt“ worden sind. Insbesondere aber ermöglicht der semantische Aspekt auch auf diesem Gebiet, die Fragen der Beziehung sowie der wechselseitigen Wirkung zwischen der semantischen und der syntaktischen Ebene zu lösen, was übrigens der Verf. für ein grundlegendes Problem der Linguistik hält.

